

הרב יהודה זולדן

תקיעות בשבת במקום בית דין - זכר למקדש

(ראש השנה כט ע"ב)

תקיעה בשבת - זכרון לפני ה', ושלא תשתכח המצוה

"יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי, שיהיו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. אמר רבי אלעזר: לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד. אמרו לו: אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין" (משנה ראש השנה ד, א-ב). במשנה לא מוסבר מה המניע לתקנה. מדוע תיקן ריב"ז שכשראש השנה חל בשבת, יש לתקוע ביבנה או בכל מקום אחר שיש בו ב"ד? במשנה אחר כך, מופיעה תקנה נוספת של ריב"ז, אלא שהיא מנומקת: "בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש" (משנה ראש השנה ד, ג). תקנה נוספת באותה המשנה היא: "ושיהא יום הנף כולו אסור". בגמ' שם מנומקת תקנה זו: "ושיהא יום הנף כולו אסור. מאי טעמא? מהרה יבנה בית המקדש" (ראש השנה ל ע"א). שלושת תקנות אילו נכללות עם תקנות נוספות שתיקן ריב"ז לאחר החורבן (ראש השנה לא ע"ב).

כאמור התקנה הראשונה, ביחס לתקיעת שופר בשבת לא מנומקת במשנה ובגמרא. לא רק זאת אופי התקנות שונה. ביחס לשופר בשבת תיקן ריב"ז שיש לתקוע בכל מקום שיש בית דין, ואילו ביחס ללולב לא נוטלים לאחר החורבן בשבת כלל, הן אם היום הראשון חל בשבת, והן בשבת חול המועד (סוכה מג ע"א – מד ע"א). אמנם מהירושלמי עירובין ג, ט עולה שהיה נהוג ליטול לולב בשבת גם לאחר החורבן, ואף בתקופות מאוחרות יותר, בזמן הגאונים נמצא כך (מקורות באוצר הגאונים סוכה עמ' 57). אבל הנוהג הוא שלולב אינו ניטל בשבת כלל. השאלה היא מדוע? מספר תשובות בראשונים לשאלה זו:

א. מאחר שהתקיעה בשופר נועדה להעלות את זכרון עם ישראל לפני ה', לא רצו לבטל את המצוה לגמרי. ומאחר ותקנו בבית דין אחד, תקנו בכל מקום שיש בית דין (תוס', תוס' רא"ש בר"ה כט ע"ב ד"ה אבל, רשב"א, ר"ן ח ע"א ברי"ף, ועוד).

ב. ללולב יש זכר גם בשאר הימים, בעוד שמצות שופר מהתורה היא יום אחד, ושמא ישתכח מישראל (ריטב"א, ר"ן, ועוד).

ג. בשופר תוקעים מעט אנשים וקל להזהירם מלטלטל ברה"ר, בעוד שבנטילת לולב חיבים כל הקהל וקשה להזהירם. (תוס' רא"ש שם, ריטב"א, ועוד).

הרב יום טוב ליפמן ה"ר, בפירוש תוס' יום טוב לראש השנה ד, ג, מביא חלק מתשובות אלה, ולפיו לתירוץ שבלולב יש זכרון גם בשאר ימים, ולשופר לא [תירוץ ב לעיל], "יש ראייה מדלא תנן בתקנת שופר זכר למקדש כדתנן גבי תקנת לולב". על כך כתב הרש"ש בר"ה כט ע"ב: "לדברים הללו אין הבנה".

התוי"ט ממשיך: "ואע"ג דראש השנה איתא נמי שני ימים, מ"מ דין תורה אינו אלא יום אחד". הנצי"ב במרומי שדה לר"ה ל ע"א מעיר על התוי"ט שהמשנה עוסקת בזמן שראש השנה נהג יום אחד. הרש"ש מעיר שכונת תוי"ט לומר שלולב נהג שבעה ימים מהתורה במקדש, בו בזמן ששופר נהג יום אחד מהתורה.

זכר למקדש

כאמור התווי"ט כתב שעל תקנת תקיעת שופר בשבת במקום שיש בית דין, לא נאמר שהיא נתקנה זכר למקדש, ובעצם היא לא נומקה כלל.

הרב ישעיהו דטראני, בפסקי רי"ד כתב: "התקין ריב"ז שיהיו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין ואפילו של שבעים ואחד כדי לעשות זכר למקדש" (פסקי רי"ד, ראש השנה, ירושלים: מכון התלמוד הישראלי, תשל"א, עמ' קנ). דבר זה לא נאמר בגמ', והוא חידושו של הרי"ד. יתכן ועל פי הרי"ד, הסיומת של המשניות בראש השנה ד, א-ג: "התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש", מתייחסת לשתי התקנות, שנזכרו במשניות אילו- תקיעת שופר בשבת במקום בית דין, ונטילת לולב כל שבעה. על שניהם אמרה המשנה שהם זכר למקדש, ועל פיו ריב"ז תיקן שתי תקנות זכר למקדש, לא אחת. אח"כ באה התקנה השלישית של ריב"ז: "שיהא יום הנף כולו אסור", ובגמ' מוסבר: "שמא מהרה יבנה המקדש". "מהרה יבנה המקדש" היא בעלת משמעות אחרת מ"זכר למקדש". אם כך מדוע תקנו לתקוע בשופר בשבת רק במקום בית דין, ואילו לולב לא תקנו בשבת כלל? הרב יוסף זוסמאנוביץ, תרועת מלך סימן סט סעיף ג, הסביר מסברת עצמו, שתקנת תקיעת שופר בשבת היא זכר למקדש, ולא ציין את דברי הרי"ד:

ונלעני"ד לתרץ דכיון דבזמן שמקדש קיים היה ניטל שופר רק במקדש בשבת, אם כן היו רוצים לעשות זכר למקדש, דהרי שופר דשבת הוא רק במקדש ועבדינן זכר כדיליף מ"ציון דורש אין לה" מכלל דבעי דרישה, לכך היו נוטלים השופר אח"כ במקום בי"ד בשבת משום זכר למקדש. אבל לולב דיום ראשון הרי אף בגבולין היה ניטל בזמן המקדש, אבל אם ניטל בבי"ד לא יהיה כלל זכר למקדש, לכן בלולב לא עשו שום מקום שינטל בשבת אחר שגזרו שמא יעבירו ד' אמות, אבל דין שבעה ימים שהיה בזמן מקדש ניטל הלולב זה הרי לא היה ניטל רק במקדש, לכן עבדינן זכר למקדש ונוטלים כל שבעה. והיננו חילוקא דשופר מלולב. נראה מדבריו, שהנהגת זכר למקדש בתקיעה בשופר בשבת, היא מאחר והיו תוקעים במקדש בשל העובדה שהסנהדרין היו במקדש, ולא בשל המקדש עצמו, ולכן משגלתה הסנהדרין ליבנה היה מקום להנהיג זכר למקדש ששם תקעו בשל הסנהדרין.

על פי זה ניתן להבין לעומקו, דו שיח שמתנהל בין ריב"ז לבני בתירא בשאלה זו. בגמ' בבבלי בראש השנה כט ע"ב מסופר:

תנו רבנן פעם אחת חל ר"ה להיות בשבת, והיו כל הערים מתכנסין, (רש"י = לשמוע תקיעה משלוחי בית דין לפי שהיו רגילים כן בירושלים) אמר להם ריב"ז לבני בתירא: נתקע? אמרו לו: נדון. אמר להם: נתקע ואחר כך נדון. לאחר שתקעו, אמרו לו: נדון. אמר להם: כבר נשמעה קרן ביבנה, ואין משיבין לאחר מעשה.

מה פשר הדו שיח בין ריב"ז לבני בתירא? השפת אמת שם מסביר: "שנסתפקו בטעם ההיתר במקדש, אי משום המקדש, אי משום הסנהדרין, וחידש ריב"ז דהבית דין גורם". לעומת תקנת שופר בכל מקום שיש בו בית דין, תקנת זכר למקדש בנטילת לולב כל שבעה הוא זכר למה שהיה נהוג במקדש, כמצוה מיוחדת למקדש: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ).

כמו כן, במשנה נחלקים ר' אליעזר וחכמים בהיקף תקנת ריב"ז. על פי פסקי הרי"ד, ר' אליעזר סובר שריב"ז תיקן בכל מקום שהוא כדוגמת הסנהדרין שגלתה ליבנה, דהיינו סנהדרין גדולה בת

שבעים ואחד חברים, ולפי חכמים תקנת ריב"ז היא בכל מקום שיש בו בית דין ולא רק בית דין של שבעים ואחד, אף בית דין של עשרים ושלושה. ניתן להסביר על פי זאת ששורש מחלוקתם היא בשאלה, כשמתקנים תקנה שהיא זכר למקדש, עד כמה צריכה התקנה להיות דומה למה שהיה במקדש. האם היא צריכה להיות דומה בצורה המקסימלית ביותר למה שהיה במקדש- דעת ר' אליעזר שתקנת ריב"ז היא במקומות כמו יבנה בה היתה סנהדרין גדולה, או שהתקנה נועדה להזכיר באופן כללי א שהיה במקדש אך לא בצורה המקסימלית האפשרית- דעת חכמים, לפיהם בכל מקום שיש בו בי"ד לא רק כדוגמת יבנה.

אם נצרף את דברי הרי"ד לדברי ראשונים אחרים, בתקיעת שופר אנו מעלים זכרוננו לפני ה', ובמקום בי"ד בו תקעו גם בשבת זכר למקדש, נזכר גם שאין לנו עדין מקדש, ותפילתנו היא: "זכרנו בזכרון טוב לפניך ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי קדם, וזכור לנו ה' אלוקינו את הברית ואת החסד ואת השבועה אשר נשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה".